

ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ ЯК ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Ельміра Мухамєдова,

аспірантка юридичного факультету
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Дається теоретико-правовий аналіз права на мирні зібрання як особистого немайнового права фізичних осіб в умовах формування практики застосування норм Цивільного кодексу України. Досліджено історичний розвиток даного права, погляди науковців на визначення його приватно-правової природи.

Ключові слова: право на мирні зібрання, особисті немайнові права, фізична особа.

Конституція України присвячує особистим правам людини одне з центральних місць – розділ другий «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», що, у свою чергу, сприяє забезпеченню правової охорони особистих прав людини. Стаття 39 Конституції України передбачає право громадян збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Питання правової природи права на мирні зібрання та приватно-правового механізму його реалізації стало актуальним сьогодні у зв'язку із включенням цього права до каталогу особистих немайнових прав фізичної особи Цивільного кодексу (далі – ЦК) України. Так, ст. 315 закріплює право фізичної особи вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону. В Україні вперше на рівні ЦК закріплено право фізичних осіб на мирні зібрання.

Правові проблеми регулювання особистих немайнових прав людини розроблялися та продовжують розроблятися як у науці цивільного права України, так і інших пострадянських країн у працях: М. Агаркова, Ч. Азімова, С. Алексєєва, С. Братуся, Д. Бобрової, Т. Боднар, А. Горшеньова, В. Грибанова, О. Дзери, А. Довгерта, О. Іюффе, Ю. Калмикова, О. Кохановської, Л. Красавчикової,

О. Красавчикова, Н. Кузнецової, В. Луця, Р. Майданіка, М. Малєйна, М. Малєйної, Г. Матвєєва, О. Підопригори, О. Пунди, О. Пушкіна, П. Рабіновича, З. Ромовської, Р. Стефанчука, Є. Харитонова, Л. Федюк, Е. Флейшиц, Р. Халфіної, Б. Черепакіна, Я. Шевченко, Р. Шишки, В. Яковлева та ін.

Разом із тим в Україні відсутні наукові дослідження, присвячені комплексному дослідженню права на мирні зібрання як особистому немайновому праву, зокрема після набрання чинності ЦК України. У зв'язку з цим актуалізується необхідність наукового дослідження права на мирні зібрання в системі особистих немайнових прав фізичної особи з метою забезпечення його ефективної реалізації та цивільно-правового захисту.

Право на мирні зібрання традиційно розглядалося виключно як конституційне право громадян. Більшість учених відносили це право до політичних прав громадян. Це пояснюється тим, що право на мирні зібрання своє вихідне закріплення отримало на рівні конституцій і тривалий час регулювалося конституційними нормами. До прийняття сучасного ЦК України цивільне законодавство не передбачало та не закріплювало будь-яким чином зазначеної правової можливості. Безумовно, таке закріплення невід'ємного особистого права громадян стало внеском у хід поліпшення чинного цивільного законодавства щодо приведення його у відповідність із міжнародними стандартами, що покликані забезпечити повагу прав людини в усіх державах. Саме таку мету передбачала Загальна декларація прав людини, ст. 20 якої встановила, що кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 11 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція)

передбачає, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, у тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення зазначених прав особами, які входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Право на свободу мирних зібрань, проголошене у ст. 11 Конвенції «є одним із основних прав у демократичному суспільстві... однією з підвалин такого суспільства. ... Це право охоплює як приватні зібрання, так і збори у громадських місцях. В останньому випадку існування процедури одержання дозволу на їх проведення, звичайно, не порушує зміст цього права» [1, с. 105]. Зазначена стаття передбачає два самостійних права: свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, у тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Як правило, у міжнародному та вітчизняному праві відповідні норми існують окремо одна від одної. Свідченням цього є ст. 21 Пакту про громадянські та політичні права, яка окремо визнає право на мирні збори, та ст. 22, що закріплює право на свободу асоціації з іншими, у тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Практика Європейського суду незмінно виходить з того, що ст. 11 Конвенції тісно пов'язана із ст. 10 Конвенції, що гарантує свободу слова. Суд неодноразово вказував, що незважаючи на автономну роль і особливу сферу застосування, ст. 11 повинна також розглядатись у світлі ст. 10. Захист думок та свобода виражати їх – це одна з цілей свободи зборів і створення асоціацій [2, с. 186].

На думку С. Алексеева, права людини, а саме безпосередньо соціальні права, відносяться до найглибших, первинних природних основ буття людини і пов'язані з глобальним світовим процесом, що все більше розкриває свою силу в сучасних умовах, із загальним рухом людства до Свободи [3, с. 65–66].

Світова практика свідчить, що більшість конституцій закріплюють такі форми політичної активності громадян, як свобода зборів, мітингів, демонстрацій тощо [4, с. 156].

В. Матвеев зазначав, що законодавство не визнавало за громадянами ніякого права на влаштування публічних зборів, тим біль-

ше з політичними цілями. Постанови Статуту про попередження та припинення злочинів (ст. 111) забороняли збори як загальній тиші та спокою супротивні. Відповідно до ст. 113, коли збереться народ в «галасливому та безладному скопищі», то поліція повинна змусити натовп розійтися по будинках, а в разі потреби можуть бути покликані війська [5].

Право на мирні зібрання зазнало в останні роки істотних змін. Виникнення досліджуваного нами права у вигляді окремих його правомочностей, на нашу думку, необхідно пов'язувати з процесом становлення традиційно ліберальних цінностей, що отримали потужний позитивний імпульс завдяки європейським буржуазним революціям XVIII–XIX ст. Це право має давню історію розвитку як у вітчизняному законодавстві, так і законодавстві зарубіжних країн. Конституція УНР, ухвалена 29 квітня 1918 р. визначає, що громадянин УНР і ніхто інший на її території не може бути обмежений у правах слова, друку, сумління, організації, страйку, оскільки він не переступає при тому постанов карного права (ст. 17) [6]. Як бачимо, Конституція не передбачала безпосередньо права на мирні зібрання, але закріплювала право на організації. При глумленні вказаної статті виникає питання щодо розуміння законодавцем змісту поняття «організація». Якщо звернутися до словника, то воно походить від пізньолатинського «organizo», що в перекладі означає «повідмляю стрункий вигляд; влаштуую». В енциклопедичному словнику організація визначається як об'єднання людей, які спільно реалізують програму або мету, діють на основі відповідних правил і процедур [7, с. 935]. Термін «організація» також використовується у значенні «заснувати, підготувати, налагодити, об'єднати» [8, с. 369]. Таким чином, термін «організація» можна розуміти як певне утворення або як відповідний процес.

Справедливо виникає питання: або законодавець мав на увазі свободу об'єднання в організації, або право організації мирних зборів. Можливий також варіант більш широкого розуміння змісту поняття «організації», що передбачає і право на свободу об'єднання в організації, і право організації мирних зборів. Враховуючи конструкцію статті, яка передбачає, що «громадянин УНР і ніхто інший на її території не може бути обмежений в правах ... організації...», а також нерозривний зв'язок цього права із свободою слова, друку, сумління, страйку, схилиємося до думки, що законодавець мав на увазі поняття «організації» в широкому розумінні, тобто право на свободу об'єднання в організації та право на організацію мирних зібрань.

На нашу думку, можна констатувати, що право на мирні зібрання закріплювалося ще в Конституції УНР, ухваленій 29 квітня 1918 р.

Під час перебування України у складі СРСР Конституція УРСР від 30.01.1937 р. включала в число основних прав громадян право на свободу слова; свободу друку; свободу зборів і мітингів; свободу вуличних походів і демонстрацій [9]. Ця Конституція всього однією статтею закріплювала відразу чотири найважливіші демократичні свободи, при цьому відрізняла свободу зборів і мітингів від свободи вуличних походів і демонстрацій.

У Конституції УРСР 1978 р. зазначене право також знало деяких змін у порівнянні з попередніми конституціями. Стаття 48, частково присвячена праву на проведення зборів, мітингів, вуличних походів тощо, звучала так: «Відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку конституційного ладу громадянам України гарантуються свободи: слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням трудящим та їх організаціям громадських будинків, вулиць і площ, широким розповсюдженням інформації, можливістю використання преси, телебачення і радіо» [10].

Одна з основних відмінностей складових права на проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в Конституції 1978 р. (у порівнянні з попередніми конституціями нашої країни) полягає в прямій вказівці на політичний характер цього права.

Слід зазначити, що радянське цивільне законодавство взагалі не передбачало та не закріплювало будь-яким чином названої правової можливості. Це право, як правило, відносилося виключно до конституційного права. Так, у першому ЦК РРФСР, який було прийнято у 1922 р., ст. 5 передбачала такі прогресивні можливості громадянин РРФСР і союзних радянських республік, як право вільно пересуватися та селитися на території РРФСР, обирати не заборонені законом заняття та професії, набувати і відчувувати майно з обмеженнями, передбаченими законом, здійснювати правочини та вступати в зобов'язання тощо [11]. Але ЦК РРФСР 1922 р. не встановлював право громадянина на мирні зібрання.

В Основах цивільного законодавства СРСР і союзних республік 1961 р. та в ЦК УРСР 1963 р. також не передбачалося право громадян на мирні зібрання.

Динаміка законодавчої регламентації права на мирні зібрання знайшла своє відображення і в науковій юридичній літературі. Проблеми, пов'язані з цим правом, розглядали в основному фахівці з конституційного

права, оскільки на законодавчому рівні воно передбачалося саме у конституціях і розглядалось як одне з політичних прав особистості, що сприяє розвитку політичної активності громадян, забезпечує задоволення їх політичних інтересів.

На сторінках навчальної літератури і сьогодні більшість авторів розглядають право на мирні зібрання, як правило, серед політичних прав громадян. Право на мирні зібрання своє першочергове закріплення отримало саме на рівні конституцій і тривалий час регулювалося виключно конституційними нормами. Тому в юридичній літературі на даний час немає єдиного підходу щодо визначення галузевої належності досліджуваного права.

Право на мирні зібрання вчені-конституціоналісти, як правило, відносять виключно до політичних прав особистості. Наприклад, А. Колодій та А. Олійник вказують, що до політичних прав і свобод належить право на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації [12, с. 189]. Воно дає громадянам можливість вільно обговорювати різні актуальні питання політичного, економічного, соціального, культурного, державного й іншого суспільного розвитку [12, с. 193]. О. Фрицький також відносить це право до політичних прав і свобод [13, с. 169].

На думку Б. Ебзеева, політичні права забезпечують участь громадянина в державній владі, але розрізняються за способом залучення громадян до її здійснення. Політичні права і свободи громадян мають призначенням, *по-перше*, безпосередню участь громадян в управлінні державними справами і місцевій самоврядності, *по-друге*, сприяють розвитку політичної активності та самодіяльності громадян, забезпечують задоволення політичних інтересів громадян, *по-третє*, гарантують громадянам доступ до державних посад без будь-яких відмінностей, за винятком спеціальних вимог, передбачених законом [14, с. 206].

У науковій літературі висловлюється й інша позиція, згідно з якою збори не завжди носять характер політичного заходу, отже, і це право не завжди є політичним [15].

Вважаємо, що право на мирні зібрання, залежно від мети реалізації закладених у змісті даного права правомочностей, може бути спрямоване на досягнення як політичних інтересів індивіда, так і не пов'язаним з їх задоволенням інтересів. Особа має право збиратися мирно (без зброї), проводити збори, конференції, фестивалі тощо. Це дає людині можливість вільно обговорювати різноманітні питання, що входять до сфери її інтересів (приватно-індивідуальні, суспільні або державні тощо).

У сучасних умовах соціальних і політичних перетворень, що відбуваються в нашій

країні, переважна більшість людей вважають найбільшою цінністю своє духовне «я», спрямовуючи зусилля на самовдосконалення своєї особистості через духовне зростання. Оцінка людини як особистості, відчуття свободи, самоповаги – це те, заради чого вона живе, поліпшує своє матеріальне становище, працює та спілкується [16, с. 226]. Поняття особистості охоплює, перш за все, її духовну сферу. Особисті інтереси і права характеризують соціально-правове положення особи в суспільстві, є найважливішим елементом її статусу [17, с. 24].

У сучасній цивілістичній літературі існує точка зору, відповідно до якої право на мирні зібрання не носить приватно-правового характеру. Так, Р. Стефанчук вважає, що окремі із зазначених у цьому переліку прав не можуть претендувати на роль особистих немайнових, оскільки не носять цивільно-правового характеру. Наприклад, право на свободу об'єднання та право на свободу мирних зібрань на сьогодні радше спрямовані на забезпечення публічного інтересу фізичної особи щодо впливу на управління державою і меншим чином – на забезпечення її приватно-правового інтересу [18, с. 457].

Не погоджуючись із позицією Р. Стефанчука, ми вважаємо, що питання належності права на мирні зібрання до особистих немайнових прав людини слід розглядати не в протиставленні публічних і приватно-правових інтересів фізичної особи, а в їх діалектичній єдності. Відповідність особистої свободи та суспільних інтересів людини є межею поведінки конкретної людини в суспільстві. Так, право на мирні зібрання забезпечує можливість всебічного розвитку особистості в суспільстві, тобто дає можливість свідомо обирати варіанти можливої поведінки з метою задоволення особистих духовних потреб. При цьому поведінка людини узгоджується з інтересами суспільства, передбаченими в законі.

М. Малейн зазначав, що свобода у виборі варіантів поведінки відповідно до індивідуальних інтересів і справедливості забезпечується шляхом юридичної рівності суб'єктів відносин, кореспонденцією прав та обов'язків, еквівалентністю, диспозитивністю, якими характеризується цивільно-правовий метод регулювання [17, с. 13].

Аналіз ст. 315 ЦК України свідчить, що фізична особа має право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо. Ця стаття визначає невичерпний перелік форм реалізації права на мирні зібрання, отже, в законодавстві можуть міститися й інші форми, зумовлені особливостями певних правовідносин.

Фізична особа здійснює свої права самостійно та має право вимагати від посадо-

вих і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею її прав. Обмеження на мирні зібрання може встановлюватися судом. Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права на мирні зібрання від протиправних посягань інших осіб.

Погоджуючись із позицією законодавця щодо включення права на мирні зібрання до каталогу особистих немайнових прав фізичної особи та сприймаючи тенденцію розширення сфери цивільно-правового регулювання відносин, що складаються з приводу духовних інтересів особистості, ми вважаємо, що право на мирні зібрання залежно від мети реалізації закладених у змісті даного права правомочностей може бути спрямоване на досягнення як публічних інтересів фізичної особи щодо впливу на управління державними справами, так і на забезпечення її приватно-правових інтересів. Особа має право збиратися мирно, проводити збори, конференції, фестивалі тощо. Це дає людині можливість вільно обговорювати різноманітні питання, що входять до сфери її інтересів. А існування процедури одержання дозволу на їх проведення, на нашу думку, не порушує змісту цього права.

Література

1. *Донна Гом'єн*. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. – Л., 2000.
2. *Комментарій* к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практика ее применения / Под ред. В. А. Туманова, Л. М. Энтина. – М., 2002.
3. *Алексеев С. С.* Теория права. – Х., 1994.
4. *Права человека*. – М., 2003.
5. *Матвеев В. Ф.* Право публичных собраний: Очерк развития и современной постановки права публичных собраний во Франции, Германии и Англии. – СПб., 2004. – <http://allpravo.ru/library/doc117p0/instrum2988/item3063.html>.
6. *Конституція* Української Народної Республіки від 29.04.1918 р. // Конституційні акти України 1917–1920 рр. – К., 1992.
7. *Прохоров А. М.* Организация // Советский энциклопедический словарь. – М., 1986.
8. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. – М., 1987.
9. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 р. – http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=001_001.
10. Конституція (Основний Закон) України, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-09>.
11. *Гражданский кодекс РСФСР 1922 г.* // Хрестоматия по истории отечественного государства и права: 1917–1991 гг. / Под ред. О. И. Чистякова. – М., 1997.

12. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. – К., 2004.
13. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. – К., 2002.
14. Эбзеев Б. С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. – М., 2005.
15. Конституционное право государств Европы. – М., 2005.
16. Цивільне право України: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К., 2002.
17. Малеев Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР. – М., 1981.
18. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту. – Хмельницький, 2007.

The article deals with theoretical legal analysis of right of peaceful assemblies as the personal non-property right of natural persons in the conditions of forming of practice of application of norms of the Civil Code of Ukraine. Researched the historical development of this right, researched the opinions of scientists to definitions of his private legal nature.

Статья содержит теоретико-правовой анализ права на мирные собрания как личного немущественного права физических лиц в условиях формирования практики применения норм Гражданского Кодекса Украины. Исследовано историческое развитие данного права, взгляды ученых на определение его частно-правовой природы.

